

УДК 39 (092) (477)

Оксана Ятищук

НАРОДНА ДЕМОНОЛОГІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В. ГНАТЮКА

Стаття присвячена вивченню питань демонології в науковій спадщині українського вченого Володимира Гнатюка. Дається аналіз його фольклорно-етнографічних записів, зроблених на території Галичини та Наддніпрянщині.

Ключові слова: демонологія, етнографічні дослідження, відьма, вірування, традиції, локальні особливості, духовна культура народу.

Наукова спадщина В. Гнатюка цікавить дослідників уже більше століття. Протягом цього часу літературознавчі, історичні, етнографічні дослідження, присвячені вченому, принесли вагомі наукові результати, тож не дивно, що час від часу постає проблема їх системного опису та осмислення.

Серед вчених, що писали про етнографічні та мовознавчі дослідження В. Гнатюка, потрібно назвати М. Яценка, О. Дея, Р. Кирчіва, І. Герету, М. Мушинку та ін.

Про життя, діяльність і творчу спадщину В. Гнатюка видані цікаві розвідки в Польщі, Німеччині, Сполучених Штатах Америки та інших країнах. На жаль, в основному в цих працях акцентувалася увага на фольклористичній діяльності В. Гнатюка і менше висвітлювалася його участь в дослідженні матеріальної культури народу, етнографічних процесів на Закарпатті та питанням народної демонології.

Важливий внесок у дослідження життя і діяльності В. Гнатюка, його багатогранної наукової спадщини зробила Оксана Шеремета у своїй науковій розвідці “Володимир Гнатюк і українська етнографічна наука кінця XIX – початку XX століття”. Джерельною базою дослідження стали неопубліковані архівні матеріали, опубліковані документи, мемуарна література, преса і публіцистика кінця XIX – початку XX століття. Основою джерельної бази роботи склали етнографічні праці В. Гнатюка з ділянки матеріальної культури – це відомості про кушнірство, ткацтво, народне харчування, народний одяг. Із сфери духовної культури це опис весіль, звичаїв і вірувань українців, а також поховальних обрядів [1, с. 5].

Стан вивчення проблеми демонструє, що, незважаючи на деякі праці, у яких висвітлюються певні аспекти етнографічно-фольклористичної діяльності Володимира Гнатюка, народна демонологія як елемент етнографічних досліджень у працях вченого ще й досі не була спеціально висвітлена. Хоча ця тема цікавила його з юнацьких років. Як вказує професор Роман Кирчів, уже в одній з перших своїх друкованих праць – рецензії на статті Францішека Ржегоржа про народні вірування і звичаї українців Галичини – В. Гнатюк докладно реферує зміст публікації чеського етнографа, присвяченої характеристиці чорта в народних оповіданнях [2, с. 7]. У рецензованому матеріалі відчутна досить добра обізнаність молодого вченого з матеріалами, що стосуються народної демонології, та спроба наукового підходу до цієї сфери народної духовної культури.

Крім згаданої рецензії, В. Гнатюк опрацьовує етнографічні матеріали, опубліковані в журналі “Киевская старина”, виділивши, зокрема, “Заметки о малорусской демонологии” і нарис “Українська відьма” Володимира Милородовича, в яких відзначав “докладне знання предмета, використання відповідної літератури, порівняльну методику дослідження, ясність і аргументованість поглядів” [2, с. 14].

Уже у своїх ранніх наукових дослідженнях В. Гнатюк виявив інтерес до вивчення народної демонології. Він не лише сам фіксував фольклорно-етнографічні матеріали, а й заохочував до цієї праці усіх бажаючих. На допомогу збирачам народознавчих матеріалів учений укладає питальники, інструкції та відозви, надає методичні поради. Так у одній з таких рекомендацій, написаній разом з І. Франком, народні оповідки демонологічного змісту

при дослідженні фольклору виносяться на перше місце: “Найбільшу увагу просимо звернути тут на демонологічні матеріали: оповідання про чортів, різних страхів, хованців (домовиків), блуд, смерть і персоніфіковані хвороби, мерців, покутників (душі на покуті), чисельників і топельників, упирів, вовкулаків, відьом і чарівниць та знахарів і чарівників, хмарників (градобурів), інклюзників, закопані скарби” [3, с. 215].

У 1904 році В.Гнатюк публікує обширну працю “Знадоби до галицько-руської демонології”, що містить 400 оповідань. У 1912 році він продовжив публікації з української демонології, випустивши у світ другий том (двома книгами) “Знадобів до української демонології”, в якій надруковано 1175 народних оповідань не лише з Галичини (як у першому томі), а й з Наддніпрянщини.

Як вказує дослідник, демонологічний світ розділено на три групи: духів природи, домашніх духів і злих духів – нечистої сили. Згідно з демонологічною класифікацією існує близько 53 назв представників нечистої сили. З плином часу на чолі всіх злих сил став чорт, що тепер став зватися дияволом, сатаною чи демоном, і йому помалу підпорядковувалися всі інші сили: володарі хати і природи та шкідники життя – усі вони стали зватися бісами, і всі вони за християнства перейшли в силу злу, нечисту [4, с. 138].

В основі “нечистої сили” лежить, з одного боку, чаклунство і чародійство, ідея чорта як істоти, що володіє до певного ступеню неймовірною силою, з іншого – віра в можливість для людини вступити з ним у певні відносини, користуватися його послугами.

Будь-які стосунки з чортом, за народними повір'ями, можливі лише за певних умов або контракту з ним. В силу цієї угоди чорт віддає себе на певне число років в повне володіння майбутнього чаклуна, який після встановленого терміну повинен розпрощатися з життям і розплатитися за надані йому послуги власною душею, яка потрапляє у повне володіння чорта.

Щодо походження чорта, то в українських народних оповідях немає на це достатніх вказівок. Чорт надзвичайно старий, існував ще до появи світу і навіть брав участь у його створенні Богом [5, с. 661]. “Чорт був уже перед сотворенням світа, коли панував загальний хаос і Бог уносився понад водами. Тоді побачив його Бог у піні і зацікавився ним і, довідавшись, що він чорт, узяв його зі собою (...). Світ почав творити вже разом з чортом” [6, с. 90]. Він навіть хотів створити світ, подібний до Божого, за що й був вигнаний. Але й після цього чорт не відстає від Бога і просить, щоб той створив йому товариша. Бог запропонував зробити це самому чорту, порадивши піти до моря і бризкнути позад себе водою. Бризнув чорт раз, дивиться, а позад нього стоїть інший, такий самісінський, як він. І почав чорт бризкати позад себе аж до тих пір, поки Бог його не зупинив. “Чорт умочив одначе цілу руку і як почав нею тріпати, то набралось стільки чортів, що з них повстало дванадцять хорів” [6, с. 91]. Саме тому, за народним повір'ям, не можна бризкати мокрими руками, щоб чортів не розплоджувати.

Чортами стають і діти, вбиті матерями при народженні. Далі розмноження нечистих відбувається трьома шляхами: викрадення дітей, шлюб з жінками або між собою. Чорти забирають проклятих матерями дітей; хоч у вигляді вихора можуть прихопити з собою і не проклятих. Щоб запобігти цьому майже всюди біля породіллі ставили запалену свічку [7, с. 27].

Народна уява малює чорта у вигляді потворної людини, бридкої та карикатурної: “Дітько має оброслий твар цапком, ні вусів, ні бороди не видно, лише очі червоні. Ніс має такий, як пес, в зубах люлька з довгим цибухом аж до землі. Рука у дитька дуже тоненька, а долонька така мала, як у пса; і зараз пальці сі зачинають” [6, с. 92].

Одяг на чортах завжди європейський, “німецький”: коротка куртка чи фрак та вузькі панталони. Це вже ознаки пізнішого походження. З'явилися вони, найбільш імовірно, не раніше часів козаччини, коли в українського народу все “панське”, “німецьке” викликало майже фізіологічну відразу і слово “пан” стало синонімом чорта.

Відомий потяг чортів до музики, до веселощів. Існує декілька варіантів народної української легенди про музикантів, які були запршені чортами на весілля чи вечорниці в

розкішні панські хорони, які потім виявлялись якимось болотом: “Часто запрошують чорти до себе в гостину людей, особливо трохи підпилих, заводять їх у болота, що представляються, як розкішні покої, дають їсти (жаби, коняки), пити (води з калюжі), курити (слимака або кінську костомачу) і кладуть спати на перинах, по чім самі пропадають” [6, с. 100].

Чорти люблять перекидатися в звірів і підступно підходити до людини. Можуть обертатися в чорного пса, kota, свиню, коня, цапа; часто перекидаються в якогось плазуна. Коли набирають подоби людини, то частіше панича, жида, поляка або німця. Блукаючим вогником чорт заманює людину в болота, прірви та безодні. Любить бавитися з п'яними і заводити їх у рови. Живуть вони по лісах, по болотах, у проваллях, безоднях, ярах, дуплах сухих дерев, по млинах, пустках і т.д. “Коли люди сваряться, то нераз говорять собі: Йди в болото, багно, тобто там, де сидить чорт; кажуть, що чорт найліпше любить пробувати у старих будинках, в яких нема нікого, приміром, старих школах, млинах, у лузі і ін.” [6, с. 102].

Чорта легко прикликати свистом, особливо у пустках та на перехрестях. Щоб він не зашкодив, потрібно тримати при собі ножа. Нож чорт взагалі боїться. Тому породілля кладе його собі і дитині під голову до того часу, доки дитину не охрестять [4, с. 144].

На чорта люди переносять всі людські вади. Де він з'являється – починаються неприємності, він завжди зробить якусь пакість. Особливо любить сварити людей, а для цього придумав горілку. Взагалі, де горілка – там і чорт.

Чорти, за народним повір'ям, володіють не лише певними частинами земної поверхні, але й її надрами, де вони охороняють заговорені скарби. Про близький зв'язок чортів зі скарбами свідчить, між іншим, і той факт, що як ті, так і ті перетворюються на однакових тварин. Так у народних оповідях Лубенського повіту скарб явився у вигляді запряжених коней, а в ніч перед Різдом вороний кінь переходив дорогу дітям, які йшли до церкви [7, с. 39]. Скарб у вигляді коня зустрічається і в творах П. Іванова, Б. Грінченка, Н. Арендаренка.

Подібні розповіді про чортів не були лише предметом розмов довгими зимовими вечорами. Їм надавалось повністю реальне значення, що підтверджується судовими процесами, які виникали з приводу звинувачень або наклепів у чаклунстві тих чи тих осіб. Такі процеси, які мали місце в Україні ще до кінця XVIIIст. показують, що ці вірування були загальними, побутували не лише в простому середовищі, але і серед тодішньої інтелігенції та адміністрації. У цих судових актах ми не знайдемо повного і цілісного зображення чорта, так як подібні деталі не входили в завдання юриспруденції, яка розглядала справи з точки зору цивільного чи кримінального позову. Тим не менше і окремі розрізнені зауваження дають чітку уяву, наскільки глибокими були подібні вірування [8, с. 199].

Наведені свідчення про чортів викликають упевненість, що в основі демонічних істот, створених народною фантазією, лежить людина з її інстинктами, пристрастями і діяльністю. Головна особливість цих істот – здатність до перетворення – властива також і людям: відьмам і вовкулакам.

У 1912 р. В. Гнатюк опублікував статтю “Купанє і паленне відьм у Галичині”. Стаття складалася з двох частин. У першій автор намагався з'ясувати, яких жінок і за які дії вважали в народі відьмами, як їх переслідували і карали. Друга частина складалася із одинадцяти розповідей про купання і палення відьом у Галичині, які В. Гнатюк зібрав від своїх кореспондентів. Узагальнюючи ці розповіді, вчений робить висновок, що віра у відьом була досить поширеною. Усі нещастя приписували чарам, а справжні причини нещасливих випадків залишалися поза увагою людей. Особливо поширеними були такі погляди під час суспільних лих: голоду, епідемії і т. п. Тоді людина ставала особливо підозрілою і починала шукати винуватця своїх бід та покарати його за ту конкретну матеріальну шкоду, якої було завдано.

Уявлення про відьму, на думку автора, йшли з глибокої давнини, і не тільки у нас, але і в інших народів світу. Навіть з утвердженням християнства вони не змінилися. Знання і дії відьом приписувалися їх власним надприродним можливостям, а не їх зв'язку з чортом. Для

написання статті “Купанє і паленне відьом у Галичині” автор використовував праці П. Чубинського, В. Антоновича, М. Сумцова, матеріали магістратських судів. На підставі джерел автор доводив, що в Україні публічні страти відьом траплялися лише під час великого лиха. З багатьох переглянутих ним справ про чари, що розглядалися судами, Володимир Гнатюк віднайшов лише три, що закінчувалися смертельним вироком. Люди, які чинили самосуд, нерідко самі потрапляли до в’язниці. Дослідник описав декілька способів, при допомозі яких виявляли, чи була жінка відьмою, чи ні. Були це перевірки вогнем, холодною водою, колінням голкою і т.п. Автор додав, що звичай купання відьм (був поширений також у народів Африки, Азії та Європи), є дуже давнім і повністю зник лише у XIX ст. Порівнюючи переслідування українських відьом з їх сестрами з інших європейських країн В. Гнатюк зробив висновок, що на Україні не доходило до такого масового нищення людей, як у Західній Європі, але поодинокі випадки – особливо самосуди – і в Україні повторювалися протягом нашої історії.

Відьми є свого роду посередниками між світом реальним і потайбичним. Саме слово “відьма” походить від давньоруського “въдь” – знати, що вказує на давнє походження цього образу в українській демонології і свідчить про існування особливої касты серед язичницьких волхвів жіночої статі, які виконували певні ритуальні дії. Археологічні дані свідчать, що ймовірно, це могло бути заклинання дощу [9, с. 100]. Безперечно, що важливий вплив на народний світогляд мав візантійський погляд на жінку як на джерело зла і всякої спокуси. Взагалі всі чаклуни відомі під іменем “відьма”, хоча українська відьма має свої специфічні риси. Поділяються відьми на два види: родимі та вивчені. Перші – це діти жінки та чорта, або ж діти, прокляті ким-небудь ще в утробі матері, або якщо вона необережно проковтнула вуглинку, готуючи перед Різдомвечерю. Якщо в сім’ї народжувалось сім дочок підряд – одна з них природжена відьма. Така дівчинка чаклувала інтуїтивно, бо знання їй давалися від народження. Володимир Гнатюк знаходить підтвердження цій інформації і подає її у своїх “Знадобах до української демонології”: “Відьми є також двоякі, родимі і вчені. Коли вагітна жінка варить страву на Св.Вечір, а до горшка впаде кусник вугля і вона його з’їсть, то народить відповідно до полу – відьму або опира. Коли в кого є 7 дівчат, а хлопець не переложить, то одна з них відьма” [6, с. 224]. Відмінною, важливою ознакою родимих відьом є невеликий, завбільшки з палець, хвостик, який, якщо відьма займається чаклунством, виростає до розмірів собачого хвоста: “Родиму відьму легко пізнати, бо вона має хвіст, який у сні висувається. У дитини сей хвіст голий, у старшої відьми – оброслий” [6, с. 224].

Родимі відьми в своїх відношеннях до простих людей виявляють деякі риси добродіяння, допомагаючи одним у хворобі чи захищаючи інших від злих чар своїх сестер – вчених відьом. За таким характером діяльності родимих відьом часто плутають із знахарками, від яких вони змістовно відрізняються здатністю перевтілюватися. Вони не такі небезпечні як вивчені. Ученою відьмою можна стати кожна жінка, що витримала випробування, яких буває декілька видів. Можна стати відьмою, якщо в ніч на Івана Купала зняти з себе хрест, взяти ікону, хліб і ніж, піти до річки і на самому краю берега біля води покласти ікону та хліб. Після чого проколоти хліб ножем, взятися за нього руками, а на ікону стати ногами і напоганити [10, с. 445–446].

Навчені відьми діляться на декілька рангів. Відьма найнижчого рангу вмiла тільки відбирати в корів молоко, вищого – накликати на людей хвороби, збирати у себе різних гадів, давати їм доручення затримувати дощі, викликаючи посуху, а також умiти приймати подобу птахів, тварин: “Відьма може так само, як усі істоти з надлюдською силою, приймати різні постаті відповідно до потреби. Може показуватися людиною, козаком, кобилою, при чiм їй деколи й підковують у коваля, коровою, свинею, вівцею і т.д.” [6, с. 229]. Відьми найвищої кваліфікації вмiли робити все: “Відьма може спровадити град на поле, що виб’є все дочиста. Насилає жаби на свою супротивнику так, що та не годна вийти з хати, але їй вирятовує знахар (...). Відьма зливає до фляшки метiль із умерлої дитини, а на Св.Вечір обходить гола двір своєї братової і обливає його, наслідком чого все живе гине: коні, корови,

куру. Загалом нема ніякої царини в сільському житті, до якої відьма не могла би втирнутися і наробити шкоди” [6, с. 230].

Вчені відьми набагато небезпечніші, ніж родимі. Родимі дуже часто виступають у ролі наставниць, але не дивлячись на свої знання та великий досвід, вони приносять менше зла, ніж їх учениці. Крім того, вони дуже часто виправляють те зло, що зробили самі або вчені відьми.

Відьми похилого віку мають певні характерні риси, за якими їх легко відрізнити від інших людей. Молодих відьом не можна відрізнити за зовнішністю від інших жінок.

Навчання відьом закінчувалося у Києві на Лисій горі, куди вони літають на великі свята на раду з головними відьмаками та іншою нечистою силою: “Відьми мають свої сойми, на які злітаються звідусіль в стало означені дні, звичайно першого тижня кожного нового місяця, або на великі свята, як Юрія та Дмитра і там складають справоздання зі своєї діяльності перед чортами та набирають нових практик. Крім того, вони бавляться там, гуляють, відбувають оргії, хто несвідомий попав би на те місце, відьми потяли би його” [6, с. 231]. Найбільший шабаш (зібрання відьом) буває в ніч на Івана Купала, коли вся нечисть збирається на гулянку на правому березі Дніпра біля Києва. Це місце відоме багатьом народам з давнього часу, про неї ми знаходимо згадку уже в Біблії: “...пішов на лису гору” (Числа 23,3).

Перед тим як летіти на шабаш, відьми натиралися маззю, яка виготовлялася за західноєвропейськими рецептами із людського, особливо дитячого, жиру, стружок від олтарів та церковних годинників. Українські відьми виготовляли мазь з котячих мізків, собачих кісток і людської крові [7, с. 50].

На гулянку відьми вилітають на коцюбі, вінику чи помелі через комин. Перед цим всі вони стають молодими та гарними. Відомо, що всі відьми та чорти стараються до других півнів повернутися додому, інакше вони зможуть зробити це тільки наступної ночі.

Товаришем відьми завжди є чорний кіт, він завжди до її послуг. Тому в народі говорять, що зле буде тій людині, якій перебіжить дорогу чорний кіт. Відьми наносять шкоду не лише людині, а і її домашнім тваринам, в основному коровам, вівцям, курам. Віра в порчу корови відьмами надзвичайно поширена в Україні. Доїти вона може не лише домашню худобу, а й усяку звірину: “ Відьми можуть добувати молоко і сметану не лише від коров, але від усякого звіра. Застромить ніж у що-будь, і на якого звіра подумає, з такого зараз потече через ніж молоко, яке відьми продають опісля чортам” [6, с. 230].

Відьми, разом з усіма людьми, поважають річні свята, відвідують церкву, одягаються по-святковому, а до столу готують святкові страви. Коров'яче молоко, змішане з вранішньою росою, є необхідною стравою і разом з тим вінець їх святкового столу. Гостинність у свята прийнята і в них. Гостями бувають злі духи та відьми з інших сіл. Але щоб стіл був для гостей повним, напередодні свята відьми йдуть у хлів до чужих дійних корів і видоюють їх до крові. В момент доїння корів вони приймають образ жінки у чомусь білому з розпущеним волоссям. Вона прагне видоїти корову на Благовіщення або в день Святого Георгія, або в перший день Пасхи. Така корова вже не давала молока своїм господарям, а належала після цього лише відьмі. Родима відьма доїть звичайно, вчена ж після першого доїння робить дірку в одному зі стовпів свого дому чи комірчини, закриває її кілком, а потім з цієї дірки молоко тече, наче з крану [11, с. 263].

Розповіді про доїння корів відьмами тісно пов'язані з розповідями про збирання ними роси, яка слугує їм, в одних випадках, засобом для приманювання корів і людей, в інших випадках – для пиття. На зорі літньої ночі відьми виходять в поле і вдаряють довгою хустиною об траву, яка похилилася до землі під вагою роси. З мокрих хусток росу вичавлюють в посуд, в якому зберігається звіряче молоко. Змішане з росою, воно вживається як улюблений напій на зборищах відьом і злих духів.

За іншим повір'ям відьма мие юрїївською росою цідилко (ситечко для проціжування молока), а потім вичавлює його, і з нього замість роси тече молоко, а сусідські корови залишаються з пустим вименем. Росу люди завжди використовували як помічний засіб, адже

вона вважалася лікувальною. Її збирали, вмивалися нею заради краси і здоров'я, кропили нею скотину. Лише відьми застосовували росу на шкоду людям і звірам. Велику шкоду приносили відьми і тим, що крали з неба зірки, хмари та дощі і ховали їх у себе в хаті [11, с. 264–265].

Відьму, яку на місці злочину не спіймали, а лише підозрювали, піддавали випробуваннями водою, адже відомо, що відьма у воді не тоне. Таке випробування, або ордаля, відоме з прадавніх часів і базується на переконанні, що вода відштовхує винуватого, через що він і не тоне. Про купання жінок, запідозрених у відьомстві, знаходимо відомості у судових справах не лише у XVIII ст., а й на початку XIX ст. [11, с. 229].

До менш небезпечних справ відьми можна віднести примусове літання з допомогою терлича, приворотного зілля, яке збирають перед Івановим днем на Лисій горі або присушування хлопця до дівчини чи навпаки з допомогою сліду, чи жаб'ячих кісточок.

Відповідно до загальноприйнятої думки, відьми перед смертю довго та сильно страждають. Щоб дізнатися, від чого відьма так страшно мучиться, потрібно взяти хомут, стати біля хатнього порогу і подивитися через цей хомут на помираючу. У цей час можна побачити, що вона з усіх боків оточена злими духами, які і мучають її. Щоб полегшити передсмертні страждання, відьма повинна передати кому небудь свою силу, або з цією ціллю ще зривають сволок. Останній прийом може бути згадкою про давній звичай робити в могилі і в труні отвори, щоб виходила душа померлого. У деяких народів для цієї мети передбачалася посмертна трепанація черепа [7, с. 60]. Володимир Гнатюк у своїй етнографічній розвідці пише: “Коли відьми умирають, то смерть їх буває дуже тяжка. Відьма реве бичим голосом, а очі набігають як яйця. Відьма при смерті реве, вивалює язик, блює кров'ю, і то різаною. Як змучиться, просить зірвати стелину, щоб швидше вмерла: “Узяли, зірвали стелину, то вона стала ревети так, як на роговиці скот. Люди повтікали з хати геть усі, поки вмерла”. При тім розноситься такий сморід, що тяжко повернутися до хати, а нести на кладовище її можна лише з тяжким трудом” [6, с. 231].

Відьму хоронили пізно ввечері, а щоб не виходила з могили і не приносила людям біди, то клали її лицем вниз і забивали осиковим кілком.

Таким чином широкий розмах народної фантазії захопив в уявленнях про родимих і вчених відьом два великих начала життя: начало добра і зла в їх вічній боротьбі, уособивши ідею дуалізму в давно відомих образах, зумівши у скромних обставинах сільського побуту відшукати сліди їх боротьби. І навіть у тих випадках, коли світле начало вимальовується слабше і блідніше, ніж протилежне йому темне, яке зазвичай виступає різкіше і яскравіше, ми знаходимо в основі вічну ідеальну правду: торжество світла над мороком.

Важливе місце у світосприйнятті та уявленнях українців посідають численні вірування у різні прикмети, силу чарів та замовлянь, добру та лиху годину, щасливе і нещасливе місце, доброго “полазника”, легкі і тяжкі дні тощо. Володимир Гнатюк вказує у своїх дослідженнях: “Кажуть, що є в році такі дні, що приносять чоловікові шкоду у всякій роботі. Ті дні називають грізними. Кажуть, що таких днів буває в році сімнадцять. Деякий день увесь грізний, а в деякі тільки година, дві, а навіть мінати такі бувають, п'ятнадцять або двадцять мінат. Хто в таку мінату стане щось робити, мусить поплатитися чим-небудь” [6, с. 186].

Характерною особливістю традиційних уявлень і вірувань українців є синкретичне поєднання християнських релігійних уявлень з язичницькими віруваннями, що існували задовго до поширення християнства [12, с. 25].

Українська фольклорна традиція наділяє антропоморфними властивостями не лише стихії, сили природи і соціальні явища, а й деякі дні тижня. Уособлення днів тижня (понеділка, п'ятниці, неділі) відбулося на християнській основі, хоч звичай їх вшанування і святкування сягає незапам'ятних часів і пов'язаний з далекими соціально-правовими та релігійними нормами життя наших предків.

Культ п'ятниці склався ще в дохристиянський період і присвячувався язичницькій богині весни та плодючості. В християнський період в п'ятницю почали вшановувати

великомученицю Параскеву. Уявляли її літньою жінкою і часто зображували на іконах, які чіпляли біля криниці. Кожна п'ятниця є поминальним днем, коли згадують своїх покійних родичів. Тому в п'ятницю не можна працювати голкою, ножицями, веретенем, щоб не проколоти душі померлих. Серед галицьких легенд Володимир Гнатюк записав наступну: "П'ятниця – се така молодиця. Вона ходить по п'ятницях по хатах та дивиться, котра жінка пряде. Як побачить, що пряде, то так зробить, що тій прясі на обох руках покорчить пальці."

В однім селі жінка сіла в п'ятницю ткати полотно. Вона була сама в хаті. Аж тут двері отворилися, до хати увійшла жінка П'ятниця, здерла з тої жінки шкіру і повісила її на верстаті за те, що вона в п'ятницю ткала" [6, с. 184].

Залишки цих уявлень збереглися і до наших днів. У понеділок не рекомендується позичати гроші і розпочинати важливу справу.

Загальнопоширеними в Україні були повір'я, пов'язані з громом та блискавкою, водою. Певні захисні функції приписувалися "йорданській" воді. Вона була необхідним атрибутом лікувальної та господарської магії українців.

Українська міфологічна традиція, власне, як і вірування інших народів, приписувала магичні властивості і вогню. Саме з цією метою українці використовували вогонь у купальських, весільних, родинних і похоронних обрядах. Загальноприйнятим ритуальним дійством було переведення молодих та весільного поїзда через вогонь, обкурювання димом при хворобі, переведення через вогонь з метою позбутися хвороби і т.д.: "Як огонь шанують, видно з того, що коли на полонині пастухи викличуть живий огонь, звертаються зразу до сходу сонця, вклякають і говорять за ватагом молитву, яку кінчають словами: "Допоможи мені, Господи, як єс мені допоміг сю живу ватру розкласти, її ізгасити"" [6, с. 161].

Визначаючи елементи чудодійності в народних віруваннях і повір'ях, більшість українських народознавців доводили реалістичність їх основи, як правило, вільної від релігійної містики, але такої, що зберегла деякі міфологічні та демонологічні уявлення. "Легко переконатися в тому, – писав П. В. Іванов, – що народна пам'ять і дотепер міцно зберігає стародавні тлумачення про найпотаємніші речі. Воно й зрозуміло: народ був і є далеким від всіляких пізніших мудрувань, поділяючи однорідні за суттю явища на можливі, прийняті нинішньою церквою, і на відхилені нею, причетні до царини апокрифічних" [10, с. 21].

Володимир Гнатюк вніс значний вклад у вивчення духовної культури українців. Наукова спадщина вченого багата оригінальністю методики досліджень, основними компонентами якої були спостереження, точна фіксація і об'єктивний аналіз матеріалу. Позитивною рисою дослідницької праці В. Гнатюка була точність запису польового матеріалу, в тому числі його локальних, хронологічних, етнічних, діалектних та інших особливостей, обов'язкова фіксація варіантів твору: "Я поставив собі за задачу відтворити образ демонічних постатей на підставі матеріалів, записаних з уст народу, але не вдаватися при тім у ніякі інтерпретації, пояснення та здогади, яких повно у міфологів та з яких досить що устоялося. Наймовірніший вийде образ тоді, коли буде чисто описовий, і я сього тримався" [6, с. 41]. І хоча Володимир Гнатюк не залишив ґрунтовних методичних посібників, все ж в окремих статтях, рецензіях, замітках він рекомендував цінні методичні поради щодо збирання та вивчення фольклорних і етнографічних матеріалів.

Список використаних джерел

1. *Шеремета О.* Володимир Гнатюк і українська етнографічна наука кінця XIX – початку XX століття. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. істор. наук / О. Шеремета. – Львів, 2003. – 13 с.
2. *Кирчів Р.* Міфологія на Володимира Гнатюка // Володимир Гнатюк. Нарис української міфології. – Львів, 2000. – С. 7–37.
3. *Франко І., Гнатюк В.* До збирання етнографічних матеріалів // Літературно-науковий вісник. – 1904. – Т. 28. – Кн. 12. – 215.
4. *Лларіон митрополит* Дохристиянські вірування українського народу: історико-релігійна монографія. – К.: АТ "Обереги", 1992. – 424 с.
5. *Зотов В.* Документальна історія чорта / В. Зотов // Исторический Вестник. – 1884. – Кн. 1. – Т. 17. – С. 661–678.
6. *Гнатюк В.* Нарис української міфології / Володимир Гнатюк. – Львів, Інститут народознавства НАН України, 2000. – 264 с.
7. *Милородович В. П.* Українська відьма: нариси з української демонології / В. П. Милородович. – К.: Веселка, 1993. – 72 с.
8. *Селецкий А.* Колдовство вь юго-западной Руси вь XVIII ст. / А. Селецкий // Киевская старина. – 1883. – № 6. – С. 193–236.
9. *Ковальчук О. В.* Українське народознавство / Олександр Володимирович Ковальчук. – К.: Освіта, 1994. – 176 с.
10. *Іванов П.* Народные рассказы о ведьмах и упырях / П. Иванов // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1991. – 640 с.
11. *Сумцов Н.* Колдуны,

ведьмы и упыри / Н. Сумцов // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – 1891. – Т. 3. – С. 229–278. 12.
Скрипник Г. А. Традиційні уявлення і вірування українців / Г. А. Скрипник // Радянська школа. – 1991. – № 3. – С. 25–31.

Оксана Ятышук

**НАРОДНАЯ ДЕМОНОЛОГИЯ КАК ЭЛЕМЕНТ ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
В. ГНАТЮКА**

Статья посвящена изучению вопросов демонологии в научном наследии украинского ученого Владимира Гнатыюка. Дается анализ его фольклорно-этнографических записей, сделанных на территории Галичины и Надднipro-рянщины.

Ключевые слова: демонология, этнографические исследования, верования, традиции, локальные особенности, духовная культура народа.

Oksana Yatyshchuk

**FOLK DEMONOLOGY AS AN ELEMENT OF VOLODYMYR HNATYUK'S ETHNOGRAPHIC
RESEARCHES**

This article is devoted the study of the question of demonology in the scientific inheritance of the Ukrainian scientist Volodymyr Gnatyuk. The analysis of his folk-ethnographic records, which were writtening on the territory of Galichyna and Naddnipro-anshchyna, is given.

Key words: demonology, ethnographic researches, beliefs, traditions, local features, spiritual culture of people.